

10036

Dialekt- och folkminnesarkivet

Uppsala

NORRBOTTEN

Nederluleå (Avan)

29/12 1936

Lundberg, Algot, 1936

Svar på ULMA:s frågelista M 82 Matordning och

bordsseder

52 bl.4:o

1 " " teckn.

Exc .OSD

10036

Algot Lundberg
1936.

Matordning och bordseder.

Svar på Lundsomålsarkivets
frågelista N 82, besvarad från
Åvan i Nederluleå, Norrbotten.

Om jag återgår till att besvara
frågelistan får jag anföra några no-
tiser, som i någon mån kunna be-
lysa det material, som i övrigt
ingår i frågelistsvaret.

Varuskarlarnas gemensamma matlag.
Vid mitten av 1800-talet byggdes några

skutor i laan. Om skötarnas matordning
berättas följande:

ho emelia köpka at wärvskäran
"Emelia köhade åt wärvskarlarna",
som byggd skösten
"som byggde skutorna."

ho köpka at åt kära
"hon köhade åt åtta karlar",
som hul r märk a mjöl wär
"som höllo ett mark av mjöl vardera",
he var för gröttn om kwälv.

"det var för grötten om kvällen",
ho emelia fik r slärv a gröt
"Emelia fick en slev av gröt",
men skötark i en skäl,
so-na fik äta slev

"så hon fick äta själv",
men den niändn han var so snål

ULMA 10036. Algot Lundberg. 1936
NB. NEDERLULEA
Fgl. M 82

"men den niönde mannen var så snål,"
 så n köpke för på p84v
 "så han kokade för sig själv,"
 han trädades på åslåpa p84v
 "han trodde sig få avslappet själv,"
 man ha var ant na över
 "men det blev inte något över,"
 han fik ant na över på märka
 "han fick inte något över på marken."

Användning av vetemjöl.

Omkring 1870-talet hade det blivit
 vanligt att köpa vetemjöl. Tre fa-
 miljer gick ihop om en säk
 "gingo ihop om en säk," d. v. s.
 de köpte en säk vete, vilken de
 delade mellan sig. Denna mängd
 vetemjöl fick räcka ett helt år.

Inläsning av mat.

4

Min mor var synnerligen rädd om det torkade köttet, i synnerhet om den torkade skinkan. Därför läste hon in köttet i en skubb.

Min mor läste in sockret och gömde nyckeln. Det stigande väståndet medförde andra vanor. Omkring 1905 började sockret förvaras i en öppen låda i matskåpet.

Leva på nästgård.

Da man i äldre tid var ute på arbete, exempelvis i skogen för att lugga ved, och ej hann hem mellan målen, kunde man ha en kokt kårot och en mjuk kaka med sig som nästgård.

Man lindade in källoten i kakan
 och stack den i barmen eller i fikan
 eller i en skinnväska, allteftersom det
 passade. Man hade ej något sovel,
 ty man menade att
 do g^oöda r^oöt do smöra de p^olv
 "du goda rot, du smörar dig själ."

Min morfvar, som hade en andel i kys
 tullkvarn, brukade som nästgärd ha
 mjölk och bröd, varav gjordes smöranade
 "smulanedi." Någon gång kunde han ha
 na stärke en i skäl "något stekt i
 en skäl," utgörande rest från föregående
 dag, och detta stekte han, eller rättare
 sagt, värmdde han upp i kvarnham-
 maren. Ibland kunde han även ha
 en bulla och något smör, varav han

ULMA 10036. Aigot Lundberg. 1936
 NB. NEDERLULEA
 Frgl. M 82

gjorde smörgås.

6

År 1889 var min far i flottning
i Ljusträskän. Under sju veckor levde
han på fläsk och torr kaka. Han hade
ej kaffe med sig, men någon av
arbetslaget kokade kaffe, och ibland
blev han bjuden på en kopp. - Utefter
flötleden fanns någon timmerkoja
här och var, men ofta slog man
läger under en gran. Bådden gjorde
man av granris.

Ibland stektes fläsket, ibland åt
man det rått. Man skar fläsket i
skivor och lade det på kakan, eller
också stak man fläskskivan direkt
i munnen och bet sedan en bit av
brödet. Gick det trögt att tugga drack

man vatten; någon annan dricka⁴ fanns ej. 7

Efter tre veckor blev min far så utled på denna enformiga kost, att han fick ögat (m.) ögat då han öppnade konlocket och tittade ned i botten på fläsket och brödet. Men hungern tog ut sin rätt och snart började han äta.

Under 1890-talet arbetade min far som smichare i Luleå under sommarhalvåret; i regel 5-6 månader varje år. Min mor, som skötte om hemmet i Åvan, sände varje vecka ned till Luleå en skölja med tunnbröd och en bytta, rymmande 4 kannor blåmjölk. Vid byttan satte en tygpåse, innehållande

en smörklimp. Över sköljan var
lagd en säck, och på denna syddes
fast en bit papper med mottagarens
namn. Sköljan och byttan sändes med
"Anos" eller "Gällivara", två båtar som
gingo på Lule älv. Vid hamnen i Luleå
lades likrande försändelser i en hög
på kajen, och där fick mottagaren
söka sina saker bäst han ville.

Veckoransonen var sålunda en
skölja med tumbröd och 4 kannor
mjölk samt en smörbit. Mjölken
kunde antingen vara blåmjölk, d.v.s.
handskummad mjölk, eller tjockmjölk.

När sköljan och byttan blevo tomma
sändes de hem med någon av båtarne

Arbetslaget började kl. 6, då min far
steg ^{upp} och började hyvla. Han låg på

9
verkstadsrinden. Kl. 8 tog han frukost,
då han åt en skål "smolanedé", jfr.
sid. 5. Vid halv nio började arbetet och
fortgick till klockan ett, då han åt
middag, som ännu var smolanedé,
liksom frukosten, men med tillägg
av en smörgås av tunnbröd. Resten
av middagsstimmern vilade han, i
det att han lade sig på luffelbänken
med mössan och en träbit under
huvudet. Vid halv fem tog han helt
hastigt en smolanedéskål igen, och
sedan arbetade han ända till klock-
an 8, då det var kväll. Han åt
då en smolanedéskål igen samt
en smörgås. Sedan gick han upp
på verkstadsrinden för att sova.
En sommar köpte han en gång

två sillar för tillsammans 12 öre.

16

Så det var tjock mjölk i byttan måste han för varje måltid rösa om med skeden i byttan, så att vasslan ej skulle skilja sig ur mjölken.

Efter varje måltid slickade han skeden med tungan och torkade ur skålen med pekfingeret. Någon diskning förekom ej, jfr. sid. 42.

Även vid arbete ute på olika skiften, som hörde till hemgården, var smolandedi den vanliga rätten. Den som skivades ofta har under uppväxttiden arbetat i dikning, vedhuggning, plöjning o.s.v. och alltid var det samma näst-

ULMA 10036. Algot Lundberg. 1936
NB. NEDERLULEÅ
Fot. M 82

Landsmålsarkivet Uppsala. 10036
A. Lundberg, 1936. NEDERLULEÅ
NB

gärd, nämligen bröd och mjölk.

11

I. Matordning.

1. Med mät (n.) mål avses måltid. Ex. ho ga it mät mila o da wörk-a ant äta da mäte käm.

"hon går och äter målmellan (= mellan målen) och då orkar hon inte äta då målet kommer."

(Ordet "vard" ingår i köjd form i äftavån "aftonvarden.")

2. Om sådan mat, som är så dålig, att man får sätta fram den flera gånger, brukar man säga:

he va fräs mät för mågra swijön
"det var dygg mat för mågra swiön."

Med räva mät (n.) råvmål avses

god och mycken mat. Detta ord är
även synonymt med ordet stek. Ex.
no fäk-en-se a riktigt råvämål "nu fick
han sig ett riktigt råvmål."

3. Med måttjerd (m.) mättid avses
tid för måltid. (Jfr. mjölkttjerd (m.)
mjölkttid, varmed avses tid, då man
hör mjölka korna.)

Om det dröjer länge innan måltiden
är färdigställd brukar man säga:
aldre vate da någe mål "aldrig
blev det då något mål."

4. Med måhmila "målmellan"
avses tiden mellan två mål. Ex.
ho ga a it måhmila "hon går och
äter målmellan," jfr. sid. 11.

5. Med uttrycket: få se vältä
mila tenan "få sig något mellan

"tänderna" meens au fa na o stäl
 härgez ve "få något au stilla hungern
 med." Samma betydelse har en bit
 (m.) bit, grät f. x gruta, smöt (m)
 smula, tugg f. tugga. Ex. go in o fa
 de nä^lta mi^la tēⁿen d^l dom fa
 kö^k fä^lat "gå in och få dig något
 mellan tänderna tills dom få köhat
 färdigt;"

ant fik ve da na mi^la tēⁿen fäst
 ve vör^r d^er so län^gg "inte fick vi då
 något mellan tänderna fast vi voro
 där så länge;"

go in o ta de r smö^ha nē^dr skä^k d^l-a
 äⁿ fa mätⁿ fē^ha "gå in och tag dig
 en smolnediskål tills Anna får maten
 färdigt;"

ta de r p^ai fū^g d^ll mätⁿ v^ät fē^ha

"ta dig ett par tuggor tills maten blir färdig."

6. Enligt vad äldre personer erinra sig har det givrest "givrest", d.v.s. i regel, varit regelbundna måltider, frukost, "frukosten", middag "middagen", aftonvår "aftonvarden" och kvällen "kvällen". Hos slarviga familjer har det varit i synnerhet "ingen matordning."

7. I regel har man haft fyra måltider, nämligen frukost, middag, aftonvard och kväll. Vintertid lär man i äldre tid ej ha ätit aftonvard, ty man vilade så länge efter middagen att det sedan var tillräckligt med kvällsmål.

Under slätten hade man fem måltider, nämligen förrukost, frukost, mid-

ULMA 10036. Aigot Lundberg. 1936
NB. NEDERLULEA
Frgl. M 82

dag, aftonvard och kväll.

15

J vad det visar en vanlig veckas matordning må följande anses ha varit regd.

Under måndagen, kallad blåmåndagen "blåmåndagen," var matordningen följande:

a) frukost kl. 8 f.m.: Den bestod av päran o fisken "potatisen och fisken" samt smöka-
nädr "smulanedi," jf. sid. 5. Potatisen kokades och fisken var stekt strömming, vanligen stekt på glöd, utan kalster. Man åt ej så mycket smulanedi, i regel blott en skal.

b) middag kl. 12: Huvudrätten var välling av korngryn, härnstotgrisen (n) hemstötgryn. Som tillugg åt man strömming på bröd. De mera välkände äto stäcka "det stekta", d.v.s. stekt kött eller fläsk.)

c) aftonvard kl. 5 em.: Den bestod av smulanedi

i fil eller rånnmjölk, d.v.s. handskummad
mjölk.

16

d) kväll kl. 8: Den bestod av vattugröt,
kokad av kornmjöl med mjölk som grötväta.

Under tisdagen var matordningen följande:

a) frukost: Det var fisken o p_ären "fisken
och potatisen" samt smulane*di*.

b) middag: Den bestod av välling. Som till-
tugg, för att få na sält "få något salt",
ät man en eller två strömmingar jämte
någon brödbit. - De som så hade kunde
någon enstaka gång steka kött eller fläsk,
kallat stärke "de stekta." jfr. sid. 51-52.

c) aftonvard: Den bestod av smulane*di*.

d) kväll: Så kokades vattugröt av korn-
mjöl.

Under onsdagen var matordningen följande:

a) frukost: Den bestod av fish, potatis och smula-

nedi.

9 middag: Eftersom det var mittevika "mitti veekan" var denna middag, om man så kunde, något bättre. Särfsör kokade man fjärlsöp (f.) fälsoppa av fälmjöl och gryn. Man hade néväs "vid sidan", d.v.s. som fälltugg, en smörgås eller en stekt fläskbit. - Fattigare äto blott soppa.

9 aftonvard: Den bestod av smulanedi.

9 kväll: Det var vällugröt.

Under torstagen var matordningen följande:

a fuhost: Den bestod av fisk, potatis och smulanedi.

b middag: Skvundnätten var en fjärlsöp (f.) kött-soppa, vari klumpar av kornmjöl till-sattes, liksom ingick potatis i soppan. Som fälltugg åt man bröd, utan smör, och drack

ULMA 10036. Aigot Lundberg. 1936
NB. NEDERLULEA
Frgl. M 82

skummad mjölk eller blandat vatten och mjölk.

aftonvard: Den bestod av smulane di.

d) kväll: Den bestod av vattugröt.

Under fredagen var matordningen

följande:

a) frukost: Den bestod av fisk, potatis och smulane di.

b) middag: Huvudrätten var välling av korngryn, vilka vattudrogas före kokningen. Som tillugg åt man bröd och en par strömmingar.

c) aftonvard: Den bestod av smulane di.

d) kväll: Den bestod av vattugröt.

Under lördagen var matordningen

följande:

a) frukost: Den bestod av fisk, potatis och smulane di.

ULMA 10036. Aigot Lundberg. 1936
NB. NEDERLULEA
Fröl. M 82

c) middag: Den bestod av kornmjölsgröt, kokad av kätte kornmjöl, om förhållandena så medgavs. Eftersom man kärnade smör denna dag hade man smörbrunn i gröten. Som grötväta användes den färska kärnmjölken. Som tillägg äts även bröd och en par strömmingar.

e) aftonvard: Den bestod av smularedi.

d) kväll: Den bestod av kokt potatis och kokt kålrot, som ätos jämte smörgås.

Härskitt drack man kärnmjolk, utblandad med vatten.

Smöret kärnades, som sagt, till lördag middag, och av det färskaste smöret fick varje barn en klump på en brödkit. I smörklicken gjorde modern en grop med sin tumme. Dessa smörklick skulle räcka även in på söndagen,

ULMA 10036. Algot Lundberg. 1936
 NB. NEDERLULEA
 Frgl. M 82

da' man åt "klöta." Det gällde därför att snåkes (v.) snålas, så att det skulle räcka.) För övrigt må här uppmärksammas, att det mesta av smöret såldes till staden, men snåkese o vild såls smöret "man snålades och ville sälja smöret."

(En notis, som ansluter sig till smörförsäljningen, må här anföras:

En man, kallad "kläppgöben" "Kläppgubben", hade gått ned till staden för att sälja smör och av sin hustru var han anbedd att göra vissa inköp. Då han kom hem visade det sig, att han köpt fel och hustrun grälade på honom. Då blev han arg, vände om igen till staden och köpte till sig den rättä varan. Till följd av dessa dubbla turer till staden hade gubben

Republiken Kläppsiindströmsgöben

på samma dag gått mer än åtta mil.)

21

Under söndagen var matordningen följande:

^a frukost: I många hem var det vanligt att baka vafflor på söndagsmorgonen.

Den egentliga frukosten bestod av blårta (f. beständ form.) klöta av tunnbröd, som man klötte i varmt köttspad, som erhöles från den samtidigt kokande köttkyttan. Rutinger doppade man brödet direkt i köttkyttan eller också äste man köttspad i en särskild kyttan eller i en skål, och där doppade man brödet. Ofta klötte man brödet i uppkokad mjölk. I frukosten ingick även något smör, i det att man strök det varma och uppblötta brödet mot smörklicker, jfr. sid. 19.

6) middag: Den bestod av köttsoppa eller
 'söt ost' "söfosten". Köttsoppan förekom
 under vinterhalvåret, och söt-osten
 kokades under sommaren. Söfosten kokades
 på lördagen av vanlig mjölk. I grytan
 höj man djupt löpa "härde man dit löpe,"
 och efter kokningen slog man dit ett tråg
 av bättre mjölk, ty annars blev det
 för mycket blå vassel.

I köttsoppan ingick även korngrypa
 och klump av kornmjöl samt potatis.

7) aftonvard: se kväll.

8) kväll: Den bestod av uppkokad mjölk,
 vari blandats söndersmulat grovt bröd,
 kallat 'skärpkäka' "skaupkaka", d. v. s. knäcke-
 bröd. Ingen rester av limpor, som
 härduat, kunde nu klötas upp.

Som sammansättning av det nu anförda

må här utprepar, att fisk ingår i frukost-
målet samt att smulandi förekommit så-
väl i frukosten som i aftonvarden. Vål-
lingen har ofta varit huvudmålet i
middagen. Man hade sålunda ofta en
särskild korngröpsvällingsgröt (f.) kom-
grynsvällingsgröt, som stod på spisen
och fick koka på förmiddagen. På som-
maren kokade man välling av smält
korngröps. Det vanliga kvällsmålet
var gröt, i regel av kornmjöl men
även av rågmjöl när det så lämpade
sig.

Vissa dagar i veckan hade stående
rätter, och därför benämndes dessa dagar
efter huvudrättens namn; alltså:

vällingsfredagen "vällingsfredagen",
grötlördagen "grötlördagen" och fjötsöp söndagen

"köllsopp-söndagen."

24

8. Under slättern var den vanliga matordningen:

³ lillfrukost kl. 3 fm. Den bestod av torkat kött och smörgås av limpa. Man spår Tunna skivor av köttet och lade det på brödet. Ofta hade man ej något smör utan blott kött och bröd. I bland kunde köttet ersättas av fisk. — För slättern bakade man av här m r ö m (n.) hemrågnyöl en söt stöplömp (f.) söt stöpt limpa, särskilt avsedd för lillfrukosten. (För slättertiden i övrigt användes torkat fårkött och man sallade ned fisk, t. ex. sik. Man bakade även Tunnbröd samt även jästbröd (n.) jästbröd, d. v. s. nuvarande "riska," ty det jästa brödet håller bättre mot märk (n.) mask än Tunnbröd. Även något "grovkaka" bakades för slättern.)

ULMA 10036. Algot Lundberg. 1936
NB. NEDERLULEA
Frgl. M 82

b) frukost kl 8 fm. Den bestod av en filskål, vari bröts ner tunnbröd eller "jästbröd", vilket alltså blev smulane di. Som tilltugg hade man ett par strömmingar, lagda på en brödbit. - Smör förekom ej.

c) middag kl. 12: Den bestod av välling.

Y det fall att middagen bars ut till slätterfolket, förvarades vällingen i en vällingsbit (f.) vällingsbytta. Som tilltugg hade man nå salt "något salt", antingen fisk eller torkat kött, som äts jämt bröd.

d) aftonvard kl. 5. Den bestod av smulane di i fil. Man åt därjämte ett par strömmingar m ett fisktråg (n.) fisktråg.

e) kväll kl 8. Den bestod ofta av gröt av korngrön. Det ansågs bli kraftigare

ULMA 10036. Algot Lundberg. 1936
NB. NEDERLULEA
Frgl. M 82

mat än gröt av kornmjöl.

26

3 vad det nuser jultiden gäller, att matordningen överensstämde med som förut är sagt, jfr. sid. 15 ff. Man behade dock en särskild j^ul^lö^mp (s. jullimpa, i regel en för varje medlem av hus-hället, även dräng och piga inberäknade.)

(En av meddelarna framhöll, att den vanliga kosten vid utarbetet var bröd och tjockmjölk; fjäkmjölkka o bröde he var köstn. "Tjockmjölken och brödet, det var kosten.")

9. Om måltiderna råka bli ore-glbundna brukar kritiken framföras under följande form: här ynggar mätörzzy "har ni ingen matordning." Ofta kan man efterfråga den äsyftade måltiden, t.ex. vad e da åler åfta vån "blev det

da' aldrig aflouvardeu.~"

27

no ger-a vel snaf midan "nu är
det väl ^(snart) middagen."

3 vad det avser kosthållet må
följande exempel anföras:

han jöan gräde-na mari för-at-a va
snäk uti mätn, han vild ha ödent lit
uti mätn "Johan grälade på Maria för
att hon var snål uti maten, han ville
ha ordentligt uti maten."

dom ha ödent lit uti äta "de ha
ordentligt uti äta," d.v.s. de ha god
och närande kost;

do ha präktit på bööke "de ha
präktigt på bordet."

Med wökesmät (m.) vardagsmat avses
den vardagliga kosten. Bättre mat är
häksmät (m.) helgmat, som tillagas vid

de större helgerna. (Av gammalt räknades kött till söndagsmät (m.), söndagsmat.) (I vad det i öfrigt angår matordningen under söndagen, se sid. 21.)

Av särskild karaktär, icke utan högtidlighet, var det tillfälle på lördagen, då husmodern var barnen var sin smörklick på en brödbit, kallad krigen smörgas (s) klin smörgas; jfr. sid. 42.

Av den främandmät (m.) främmandmat, som sättes fram för besökande, fick barn och övrigt hushåll inte smaka, men husfadern kunde äta en del därav.

Det är självklart att "främmandmaten" var det bästa som huset förmådde, då det var en synnerligen hög gäst det gällde, och ant efter gästens betydelse vidtog den ena eller andra utgåenden. I fråga om mera välaktade

medlemmar av släkten, såväl på mameas
som kvinnans sida, änskade man givetvis
visa vad huset förmådde. Inför dessa ville
man hålla det i gretst bäter en vänlit
"et grand kättue än vauligt." Jfr. sid. 38.

10. Sovel. Med sövel (n.) sovel avses
kött, fläsk, fisk, smör, ost o.s.v., kort
sagt: animaliska produkter. Om man
äter enbart bröd har man således
intet sovel, men lägger man en bit
stämning på brödbiten, då äter man
bröd med sovel.

Det är självklart att "helgmat" och
"främmandemat" voro rika på sovel.

Arbakat bröd är sövelsamt "sovel-
samt", d.v.s. det kan ätas enbart. Men
andra födoämnen kunna fåder maffz
sövel "fordra mycket sovel". Synonymt

med uttrycket "fordra mycket sovel" är uttrycket tå miffz söke "taga mycket sovel." Ex. he ga fiken mat ate ta miffz söke "det är sådan mat att det tar mycket sovel."

Motsatsen till "sovelsamt" är uttrycket osövelsamt "osovelsamt", varmed avses mat som är möskä a t^r "muskig och torr."

Uttrycket sövel (v.) sovela förekommer bl. a. i exemplet: he fa sövel wofäne "det får sovela vartannat", (det ^{d.v.s.} ena födoämnet får vara sovel åt det andra. Detta uttryck användes, då modern "halvt om halvt" tillrättavisar barnen om de vill ha sovel till maten; det kan även användas då man på ett skämtsammt sätt vill se en besökande överse med att han blir bjuden på vardags-

mat.)

I någon mån synonymt med "soola"
är uttrycket "smöra sig själa," jfr. sid. 5.

Med äta äggs smöra "äta enbart smör"
ses att vara öpsäda äta mät "osedig
uti maten." Den som äter enbart fläsk
utan bröd säges äta äggsfläske "äta
x anse fläsket."

11. Då man äter mycket av en enk-
lare rätt i syfte att bli så mätt
att man inte behöver äta så mycket
av den senare rätten, kallas den
förna bökfil (f.) bukfylla. Med
uttrycket stra under "strö under"
menas att äta av en rätt innan man
börjar med en annan. Med till tugg (f.)
lillugga menas det man äter bredvid,
t. ex. då man äter bröd samtidigt

ULMA 10036. Algot Lundberg. 1936
NB. NEDERLULEA
Frgl. M 82

med välling, jfr sid. 15 ff.)

(I detta sammanhang må följande
notis anföras:

En middag åt man välling och
stärke, jfr. sid. 15. Då en av pojkarna
ville ha mera "stekt" sade modern:

du får äta mer vällingen "du får
äta mer vällingen." Pojken svarade:

ja jag är mätt på vällingen men ant
på stärke "jag är mätt på vällingen
men inte på det stekta."

12. Nästsäck: Med näst gzyh (?) näst-
gård avses den mat man har med sig
då man är ute på resa eller ute i
arbete och inte har möjlighet att äta
hemma i gården. (Nära liktydigt är
näst em, näst, best. form nästa "nästen",
varmed dock avses den mat man får

med sig då man går från bröllop,
gravöl eller liknande kalas. y)

På frågan, hur länge man kan leva
äotan mat "leva utan mat", brukar
man svara: zykar en då en hånd
2 viko "en karl en dag och en
hund en vecka."

Liktydigt med nästgård är nästgärmat
(m.) nästgårdsmat. Med nästgära (v.) näst-
göra menas att utrusta med matsäck.
Ex. nästgära karan "nästgöra karlarna",
stäl nästgära i ånrygg "ställa nästgär-
den i ordning" = nästgöra karlarna;
ha do fäha nästgära "har du färdig
nästgården;"

ha do nästgära vä-de "har du näst-
gården med dig." Jfr. sid. 51.

13. Med "nästgårdsmat", se ovan, avses

inte blott mat, som ^{är} lämplig till nästgård,
utan även nästgårderna som sådana.

Den vanligaste nästgårdsmaten bestod
av bröd och mjölk, jfr. sid. 5, 10 och 26, men
även hälsot och bröd, jfr. sid. 4, kunde utgöra
nästgård.

Vintertid måste nästgårdarna bestå av
sådan mat som ej fryser, således i huvud-
sak bröd och torokat kött. Sommartid
kunde mjölk nedläggas.

Även gröt eller välling, förvarad i kyfta,
kunde sommartid utgöra nästgård.

Den som vallade djuren hade nästgård,
oftast bestående av mjölk och bröd, någon
köttbit, ofta torokat, ^(kött) och ibland en smörbit.

Mjölken förvarades i en träflaska eller i
en flaskan av glas, kallad halvstoppsflaska.

14. Nästgårderna kunde förvaras i en

ULMA 10036. Aigot Lundberg. 1936
NB. NEDERLULEA
Frgl. M 82

tygstycke, kallat knjūt (n.) knyte. Var näst-
gården större lade man den i en ståst
(m.), slut, även kallad nästgärdeståst (m.)
nästgårdsstut, eller en könt (m.) kont, av
näver eller träspjälvar. Nästgården kunde även
förvaras i en väska, kallad nästgärdeväsk (f.)
nästgårdsväska. - Då man for till kyrk-
staden hade man maten i en fjörkväk (m.)
kyrkvacke. (Jfr. frågelistan om askar m.m.)

I vissa fall, såsom under arbete i kuamen,
kunde nästgården förvaras i en skäl (f.) skäl,
jfr. sid. 5.

Nästgårdsväskan kunde även benämnas
i anslutning till de arbetesplatser nästgården av-
såg. Med kvänväsk (f.) kvänväska avsåg
således nästgårdsväskan i vilken mat,
avsedd för vistelsen i kuamen, förva-
rades.

Da man hade dricka med sig, förvarades denna i en träkäsk (f.) träflaska. Drickan utgjordes av gjordmjölk eller käänmjölk, uppblandad med vatten och därför kallad brät (f.) blanda.

Om kärlet hade form av en kagge, kallades det drickeskäg (m.) dryckeskagge. Det var i regel under hela ställetiden som man utrustade sig med blanda.

Filmjölk förvarades i en fjälkäg (m.) filkagge eller i en fjälbit (f.) filkytta.

15. Da man har helt liten nästgård med sig har man bära i nästgrystüg vä-se "bära en nästgårdstugga med sig." Ex. ja too bära i nästgrystüg vä-me "jag tog bära en nästgårdstugga med mig."

16. Med en småka björt (m.) smakbit

avels en smakbit av kött eller bröd eller annat födoämne. Om någon av grannarna, med vilka man levde på god fot, kom in då man kokade kött av nyplaktat djur brukade man säga: kom ska du få en smakbit. Man tog denna smakbit ur grytan och gav den direkt till den besökande. Även av bröd som var nybakat och färskt gav man smakbit, direkt med händerna.

17. Den som varit bjuden på gravöl eller bröllop hade "näst" med sig hem, varav andra kunde få en smakbit.

Gick en granne, som ej varit bjuden på isyftade gravöl, in till en av gravölsdeltagarna, var det regel att han skulle bjudas på en godbit. Annade grannen gå förbi skyndade man ut på förstuber

och ropade: kom in fa do småka bafu
 grävöte "kom in, fa du småka av
 grävölet." — I de äldre meddelarnas
 bannkonstid var vetebröd närmast att
 anse som "skådebröd." På samma sätt
 var det med socker. Det kunde sålunda
 hända, att en eller annan vete-skiva,
 som man erhållit som "näst" från
 ett kalas, ingick i den "näst" varmed
 man själo förplågade en annan. På
 så sätt kunde samma vete-skiva gå
 genom många händer.

Från besök i staden förde man hem
 stäs göta "stadsgöta", och som minne
 av kyrkkelgerna hade man hem med sig
 fjärrgöta "kyrkögöta." — Till godsaker
 nämnades även dröpagöta "droppgöta",
 som vanligen innehöll några droppar av

bittermandelolja.)

Den vanliga "stadsqottan" var
"bröstsocker."

II. Bords seder.

18. Det ansågs höra till god ton att
läsa bön (d. s. bordsbön, innan man
började äta. Bordsbönen, som lästes av
husfadern, lydde i regel: guds välsigne maten.
"gud välsigne maten." Ofta lästes bönen
tygt, endast läpparna rördes.)

19-20. Husfadern hade sin bestämda
plats vid bordet, närmast honom satt
den äldsta pojken och intill denne den
näst äldste o.s.v. Husmodern satt vid
spisen. Då hon åt, knöt hon upp hals-
duksknuten under hakan och lade hals-
dukens snibblar bakom axlarna samt

sköt upp halsduken en smula ovan
hårfästet.

40

s. 41-43

överh. v. pag.

När en främmande deltog i måltiden, såg denne närmast hushållaren om den främmande var en aktad gäst, i annat fall kunde den främmande placeras efter barnen.

(För att belysa placeringen vid bordet och mors plats vid spisen, bifogar jag en skiss, se fig. 1, som visar hur det var i vårt hem under min uppväxtid.)

Det hörde till god ton att vara tyst under måltiden. Det var regel att man ska låta mätn tyst mån ;
"man skall låta maten tysta man."

Det har förekommit fall, då hushållaren ätit i ett annat rum eller

ULMA 10036. Algot Lundberg. 1936
NB. NEDERLULEA
Fgl. M 82

vid annan tid än dagsverksfolket.
Med det kan nog sägas ha varit
vanligare, att alla åt till på samma
gång. I varje fall har det varit regel
att dräng och piga åt till tillsammans
med husfolket.

I vad det avser födovärdstagen
gäller individuella förhållanden. Har
sämjan mellan de gamla och unga varit
god har även matlagat varit odelat,
men om det uppstått fiendskap mellan
gammelmoran och ungmoran har
nog matlagat blivit delat.

21. Varje hushållsmedlem hade sin särskilda
sked och skål. Gaffel, kniv och tallrik
voro ej i bruk vid 1870-talet. Ännu
innetill 1900-talets början var det vanligt
att äta fisk och potatis ve fr gr gr

42
"med fingrarna." När man gjorde sig
en smörgås bredde man ut smöret med
tummen. Detta kallades att kljgra (v.) kli-
na. — Matföretagen i egentlig mening
var således endast trästjorda &
träskåra "träskeden och träskålen."

När man åt stäckade var och en
av sin sked och stäckade även skålen,
jfr. sid. 10. Skeden sattes in i en skåra,
utskuren i en hylla i den s. k. byllskåpen,
jfr. frågl. N. 81. Skålarne sattes in i samma
skåp.

Med en stjädgång (m.) skedgång me-
nas det antal skedar som behövs för
att familjemedlemmar skulle kunna
äta på en gång.

Med hänsyn till det födoämne eller den
rätt, som finnes i skålen, kan skålen

benämnas grötskäl f., grötshäl,
vällingskäl f., vällingshäl,
fjögelsoppskäl f., köttsoppskäl,
smökanädrskäl f., smulanediskäl.

[Med sked äts all s^öp mät (m.)
supmat. Ex. do väk s^öp n^{ig}-de
na välling "du må supa i dig
(=äta) något välling."]

22. I de fall då kött kokades (utan
att ingå i köttsoppan, då det server-
nades i skålen) delades köttet ut
på en brödbit till var och en av
de ätande. Nu detta på brödet vilan-
de köttstycke kunde man med
fingrarna taga bit efter bit eller
också lindade man in en köttbit
i ett brödstycke. Detta hoprullade
brödstycke kallades t^{il} f.) lilla,

[Skäl]

ULTMA 10036. Aigot Lundberg. 1936
NB. NEDERLULEÅ
Frgl. M 82

Landsmålsarkivet Uppsala. 10036
A. Lundberg 1936. NEDERLULEÅ
NB.

ifr. frågel. N. 34. — Med fisklill,
fisk til (f.), anses således en hoprullat
brödstycke, inuti vilket finnes fisk.

En dagverkare, kallad gläon "Fluren",
brukade lägga sill mellan brödstycken
och äta sillen som den var, med
huvad och inälvor.

23. Om bord, som är belamrat med
mat, brukar man säga:

böjka var so do kot ha set up segla
"bordet var så (att) du kunde ha satt
upp seglen;"

ha var bara o sätz up segla o
sfjick-a-vé-ne "det var bara att
sätta upp seglen och skicka i väg
med det;"

böjka var fullt i mat "bordet
var fullt i mat."

Da° det är tomt på bordet,
brukar man säga:

den jar han bröfåte "där är
han Brödfattig;"
han bröfåte ha virr främ dina
"Brödfattig har varit framme där;"
den jar-a tåmt, ha genfåte på
böcke "där är det tomt, det är litet
på bordet."

(24. I anslutning till denna fråga
kan här meddelas, att man i denna
trakt haft ett gemensamt mathål
då man åt gröt. De äldsta med-
delarna känna alltså till, att man
äste upp gröten i ett gröttråg, som
sattes på bordet. Grötvåtan fanns
i ett mjölktråg, som stod på bordet
intill gröttråget. De som skulle äta

ULMA 10036. Algot Lundberg. 1936
NB. NEDERLULEÅ
Frgl. M 82

Landsmålsarkivet Uppsala. 10036
A. Lundberg 1936. NEDERLULEÅ
NB.

sätt sig sedan vid bordet, slucko skeden först i gröttråg^t och togo en grötklimp i skeden, som därefter fördes ned i mjölktråg^t, där något mjölk togs i skeden, varefter skedan fördes till munnen.)

25. Med skåver (v.) skavra menas att sitta och välja ut det bästa av maten. Detta räknas som ösed (f.) ased. Även att äta en sovel enkelt anses vara ösed. Jfr. sid. 31.

Uttrycket: sitta o pöta uti maten "sitta och pöta uti maten" är närmast liktydigt med skavra.

Det har ansetts vara i strid mot god ton att utföra fört skipp upp från bordet. Jfr. ordstämnet: äta först sa bänd^o da bästa brän "äta först, sade

ULMA 10036. Aigot Lundberg. 1936
NB. NEDERLULEÅ
Frgl. M 82

Landsmålsarkivet Uppsala. 10036
A. Lundberg 1936. NEDERLULEÅ
NB

bonden, då bästan brann."

47

Med råf (v.) røffa menas även
ät utan hänsyn till andras välja
ut det bästa av maten.

Ät gräfs-røjse "gläsa i sig"
maten, d. v. s. äta glupskt, anses även
slida mot gott bordskicks.

Man skulle vara tyst då man ät,
jfr. sid. 40.

Enligt de äldres utsägo lår det
före inte ha ansetts vara opassande
ät røpa (v.) rapa. Det anses vara tecken
på mättnad. Ex. han it so-n røpa
"han äter så han rapar."

26. Med uttrycket : wjêh midån
"vila middagen" menas ät vila efter
intagande av middagsmaten. Vissa
personer ha även haft för vana

än wjēt aftavån "vila aftonvarden."

En vanlig midaswjēt (f.) middags-
vila var ungefär en timme lång.
Någon gång har det funnits husbänder
eller husmödrar som ändrat klockan
för att dagsverksfolket skulle komma ti-
digare ut i arbete. - En änka, som
hade dräng och piga, brukade ställa
fram klockan på morgonen och ställa
tillbaka den om kvällen, allt i syfte att
få mera arbete utfört.

Om någon varit ivrig och velat
börja arbeta strax efter ätandet, har
det varit brukligt att någon hejdat
honom med orden: do ska ant
låta måtn trön at-n ha künz en-en
häand måga "du ska inte låta maten
tro att den har kommit i en hundmag."

I äldre tid var det rätt ofta vanligt att gåra i läk åt midas wjet "göra en lång eftermiddagsvila," vanligenom man kunde inspara aftonvardens, jfr. sid. 14.

27. Då man kom in hos folk som höll på att äta kunde man på vanligt sätt säga: gudsä "goddag" eller gudsägen "goddagen," och till detta kunde göras ett tillägg: gu wälsigna maten "gud wälsigne maten." Men då det i denna trakt ej anses höra till god ton att vara språksam omedelbart efter inträdet i rummet, hör den besökande ofta nöjt sig med att kort hälsa "goddag."

Var det "färkont" mat som spisades var det regel att bjuda den besökande

en smakbit; var det en släkting,
 som bodde på några kilometers
 avstånd och således kunde antagas
 bli hungrig innan han var hemma
 igen, kunde man nog bjuda honom
 att tå se på på frög "taga sig ett
 par tuggor", d.v.s. äta av det som
 fanns på bordet. — Ansåg man
 att den besökande var hungrig, blev
 han givetvis bjuden att äta av det
 som fanns, antingen han var känd
 eller ej, släkt eller obestäktad med
 husfalket.

Det har ej ansetts spassande att
 komma in hos folk som ätit, blott
 man varit "som folk", d.v.s. gjort
 så som ortens uppförande schema
 föreskrivit.

Tillägg. 12. Gäller nästgården endast en dag säges man ha nästgräna vä-sä "ha nästgården med sig." Men gäller det längre tid, såsom en vecka eller längre, säges man lig på nästgräna "ligga på nästgården." x

22. Det vanligaste sättet att äta fisk och bröd var att lägga fisken, i regel strömming, direkt på brödet och sedan ^{en} annan brödbit därpå. I de fall, då man samtidigt hade potatis, lade man en potatis på fisken och sedan klämde man ihop brödsstyckena mot varandra så att potatisen krossades.

Det var vanligt att vid ett och samma mål blott äta två strömmingar, ty denna räknades till soavel. En dräng, som en

ULMA 10036. Algot Lundberg. 1936
NB. NEDERLULEÅ
Frgl. M 82

gång åttil tre strömmingar, klagade över
att han var törstig. Husbonden svarade:
"du skull ha itz mättilt strömmingen" "du
skulle ha ätit mättilt strömming."

52

ULMA 10036. Aigot Lundberg. 1936
NB. NEDERLULEA
Frgl. M 82

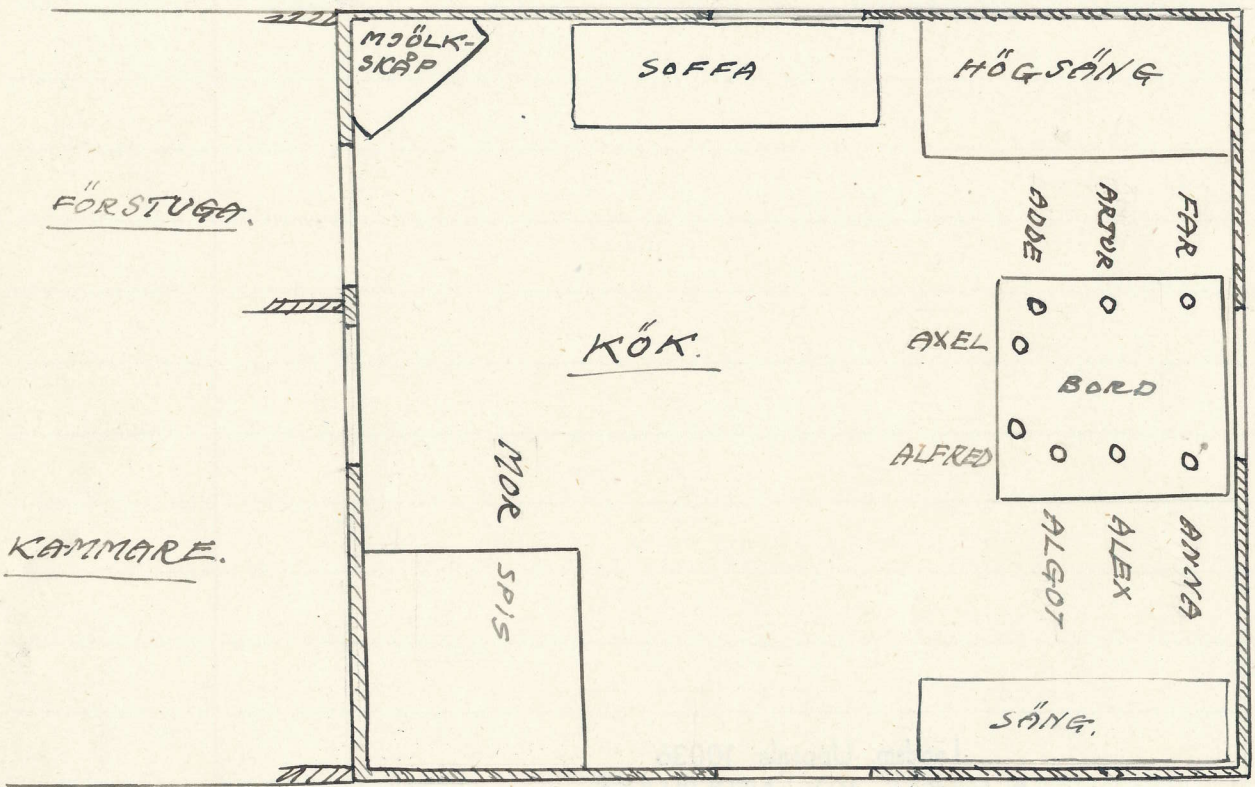

FIG. 1.

ULMA 10036. Algot Lundberg. 1936
 NB. NEDERLULEA
 Frgl. M. 82